De la „memoria rănită” la scriitura eliberatoare: Herta Müller, *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*

Alina IORGA

Universitatea „Dunarea de Jos” din Galați
“Dunarea de Jos” University of Galați
Personal e-mail: alina.crihana@ugal.ro

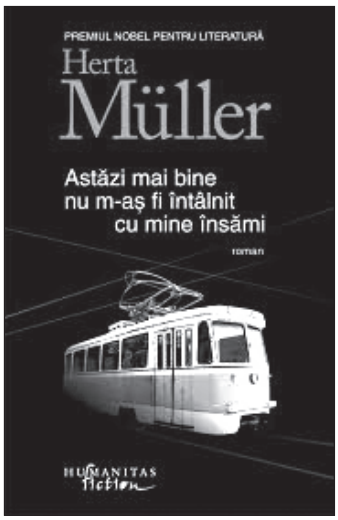
From ”Wounded Memory” to Liberating Writing: Herta Müller, The Appointment

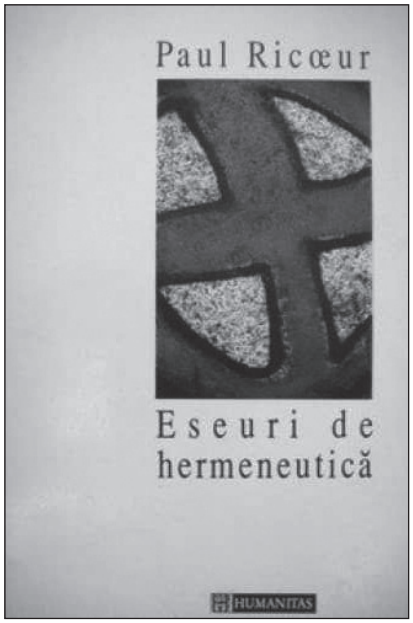
”Some things only become evil when you utter them,” believes the narrator in Heute wär ich mir lieber nicht begegnet / The Appointment, the 1994 autobiographical novel of Herta Müller. ”Evil”, but, at the same time, real, by ”dramatizing” a trauma threatened by therapeutical oblivion. History of an alienation and perpetual blockage, ”repeated” in everyday routine, in a reality that becomes the ”stage” of repressed feelings, the space of their enactment, Herta Müller’s novel ”brings forth into the present” what personal memory and collective memory together tend to ”bury,” in a society affected by the delusional misidentification syndrome (J. Borel). As in Herztier / The Land of Green Plums and Der Fuchs war damals schon der Jäger / The Fox was Ever the Hunter etc., fictionalizing personal experience gives rise, here, to an exemplary history of memory abuse and identity alienation in the totalitarian world, as well as of the liberating virtues of writing that facilitates their plot.

Keywords: memory abuse, identity pathology, organised forgetting, totalitarianism.

Introducere

„Lilli a spus odată că secretele nu dispar dacă le povestești, pentru că lucrurile pe care le poți povesti sunt doar coaja, niciodată miezul. În cazul ei poate, *eu chiar dacă nu vorbesc despre unele lucruri, tot la miez rămân*.”[1] (Müller, 2014: 37-38, s. n.) Există mai multe diferențe între naratoarea care își tace numele în *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi* și prietena ei, Lilli. Chiar dacă, uneori, Lilli „se ascunde” în ea, cu senzualitatea ei care sfidează fricile și timpul (Istoria). Diferența mărturisită în pasajul citat mai sus – o *mise en abyme* – ne interesează în măsura în care revelează / încifrează atât una dintre supratemele cărții cât și acea poetică a *indicibilului*[2] cu care Herta Müller și-a obișnuit deja cititorii. Secvența despre secretele lui Lilli

constituie începutul unui *flash back* declanșat de un altul – întrebările repetate ale soțului eroinei-naratoare cu privire la căsnicia anterioară, la care aceasta răspunde, invariabil: „*Am uitat totul, nu mai știu nimic*." (Ibidem: 37, s. n.) Istoriile povestite – sau, mai curând, fragmentele de istorii retrospective alternând cu *flash*-urile pe care narațiunea simultană le decupează din realitatea dimineții de joi (înainte de „zece fix", ora convocării la Securitate) și cu pasajele introspectiv-lirice sau descriptive indicând deopotrivă interiorizarea lumii și exteriorizarea sufletului[3] – montate printr-o tehnică a *colajului*[4], altfel spus, *diegeza* romanului revelează un personaj feminin zgârcit cu confesiunile. Protagonista zilei de joi (la care trimite acel „astăzi" din titlu) nu se confesează aproape deloc. Nici măcar lui Lilli: „Lilli și cu mine ne obișnuisem să tăcem una lângă alta mai mult decât normal. Iar când una dintre noi reîncepea să vorbească, spunea orice. (...) *Să continui să vorbești despre ceea ce nu spui.*" (Ibidem: 158-159, s. n.)

„Întoarcerea refulatului" se produce într-un alt plan al construcției narative: acela al *narațiunii* consemnate în caietul de matematică destinat, inițial, domnului Micu, vecinul-turnător din blocul-turn aplecat: mai exact, al *cărții care se scrie*[5]. Al scriiturii, așadar. Cum domnul Micu refuzase caietul care nu-i încăpea în buzunarul de la haină, „subiectul" rapoartelor periodice înaintate de vecin către Securitate îl păstrează pentru sine, oferind în paginile lui propria versiune a unei istorii condamnate, în contextul dat, la „sertar": „De atunci scriu eu în caietul de matematică ce îmi spune Albu când îmi sărută mâna sau câte pietre în pavaj, scânduri în gard, stâlpi de telegraf sau ferestre sunt de colo până colo. Nu scriu cu plăcere pentru că ce scrii poate fi găsit, dar *trebuie*." (Ibidem: 215, s. n.)

Cartea-caiet consemnează, așadar, istoriile unui personaj care preferă să tacă în viața de zi cu zi. Sau care *vorbește despre ceea ce nu spune*. Ceea ce diegeza / istoria ocultează, narațiunea din caietul de matematică revelează: astfel ar putea fi rezumată, în termeni aparent paradoxali, poetica indicibilului și a tăcerii. O tăcere care este, astfel, nu doar depășită, ci și „vindecată". Prin scris. Și o modalitate – pentru naratoare – de a-și lua revanșa în fața (și împotriva) istoriei „oficiale". Ceea ce opune prietena lui Lilli „rapoartelor" este un colaj de microistorii a căror „matrice"[6] este, de fiecare dată, o „memorie rănită, ba chiar bolnavă"[7]. Nu este vorba doar despre rememorarea unor frînturi din istoria personală, ci, de multe ori, la fel ca în *Animalul inimii* (1993) și *Leagănul respirației* (2009), despre istoriile unor morți, pentru care memoria naratoarei funcționează ca receptacul. Și pe care istoria „oficială" le trece sub tăcere. Le îngroapă în uitare.

Cartea Hertei Müller este una despre „abuzurile uitării" grefate pe o patologie memorială caracteristică totalitarismelor și despre posibilitatea de a le contracara printr-o scriitură care, restituindu-le celor mulți și anonimi – în maniera deopotrivă „oblică" („poematică") și fragmentară binecunoscută – istoriile confiscate sau ocultate, este convertită în *acțiune*[8] în numele „datoriei față de memorie". Un proiect etic integrat unui proiect estetic care susține întreg edificiul unei opere cu, despre și pentru „deposedați".

Memorie, scriitură, identitate

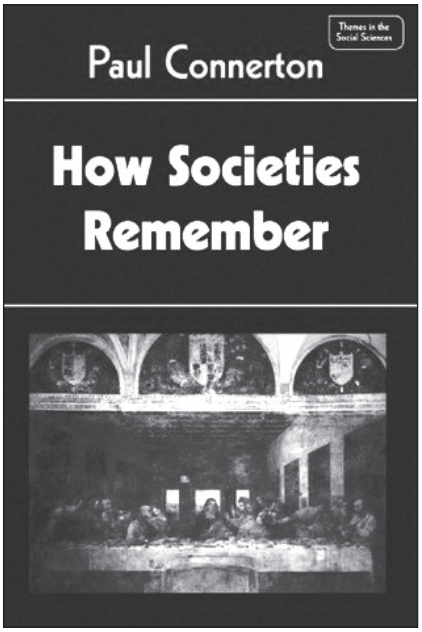
În secțiunea dedicată uitării din *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paul Ricœur sublinia „pericolul major" antrenat de manipularea „istoriei oficiale" prin intermediul „povestirii canonice" devenite „capcană": „*Une forme retorse d'oubli est à l'œuvre ici, résultant de la dépossession des acteurs sociaux de leur pouvoir originaire de se raconter eux-mêmes*. Mais cette dépossession ne va pas sans *une complicité secrète*, qui fait de l'oubli un comportement semi-passif et semi-actif, comme on voit dans l'oubli de fuite, expression de la mauvaise foi, et sa stratégie d'évitement motivée par une obscure volonté de ne pas s'informer, de ne pas enquêter sur le mal commis par l'environnement du citoyen, bref par un *vouloir-ne-pas-savoir*."[9]

Fenomenele semnalate de filosof cu referire la politicile memoriale specifice totalitarismelor și la efectele acestora în planul memoriei sociale nu au dispărut, cel puțin în cazul blocului estic, odată cu prăbușirea regimurilor de tristă amintire. Dimpotrivă, reiterate, ele scot la iveală un „simptom al bântuirii"[10], care atrage și mai mult atenția asupra importanței literaturii testimoniale. „Doar literatura îi permite individului să iasă de sub tutela Istoriei. Ea accede la adevărul acesteia din urmă prin invenție, o imaginează prin intermediul limbajului."[11], îi declara laureata Nobel, în 2009, lui Lothar Schröder. Este aici nu

doar un „adevăr” în jurul căruia gravitează demersul etic-estetic al Hertei Müller, ci și o constantă a interpretărilor propuse de exegeți pentru scriitura universurilor totalitare: literatura astfel investită devine un instrument terapeutic și, totodată, un antidot împotriva uitării „forțate” sau „organizate”[12], nu doar în planul strategiei auctoriale (și al ficțiunii identitare pe care aceasta o generează), ci și în planul receptării („programate”, de altfel, în proiectul testimonial). Aici se află, am zice, adoptând perspectiva hermeneuticii ricœuriene, miza scriiturii testimoniale ca *acțiune*: o „apropriere” a „lumii operei”[13] prin chiar „distanțarea” implicată de poetica tăcerii, de ficționalizarea asumată și de jocul focalizărilor. Devine posibilă astfel „fuzionarea orizonturilor” despre care vorbește Ricœur[14], pe urmele lui Gadamer, și transformarea cititorului într-un „martor ulterior”[15]. O altfel de „complicitate” vine să se substituie – prin mijlocirea cărții-mărturie – celei alimentate de abuzurile uitării (acel „vouloir-ne-pas-savoir” caracteristic „supușilor totalitari”[16], pe care îl regăsim și astăzi, din păcate, la nostalgicii comunismului).

În romanele și eseurile autobiografice ale Hertei Müller – și *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi* nu face, firește, excepție – Istoria generată de „ideologizarea memoriei”[17] este pusă între paranteze. E, în același timp, absentă și foarte prezentă. Există și, totuși, îți scapă printre degete. Instaurând, prin pulverizarea diegezei, distanța față „marea istorie” percepută ca traumă, ca sursă a alienării (individuale și colective) și, deopotrivă, ca narațiune legitimatoare (fabricație a „autorității”), naratoarea-„desenatoare”-poetă o „prinde” în instantanee care-i oferă o carnație. O „prezentifică” – „deposedată” de „coaja” ei ideologică – fără s-o povestească. Sau – dacă o povestește (întotdeauna fragmentar) – vocea ei se face ecoul vocilor îngropate. Ale morților. O autentifică prin captarea *mărturiei*. O întoarce la matricea ei, *memoria*.

Efectul este potențat de retorica indicibilului susținută de atribuirea perspectivei unei „artiste” taciturne: „*Unele lucruri devin rele abia atunci când le rostești*. M-am obișnuit să tac la timp, și totuși de cele mai multe ori e prea târziu, întrucât vreau să mă afirm o vreme.” (Ibidem: 33, s. n.) La fel ca în celelalte romane, dar mai ales în *Leagănul respirației*, autoarea reușește să reprezinte non(re)prezentabilul prin intermediul ochiului[18] care pătrunde dincolo de coaja lucrurilor și le revelează „miezul”. Eroina-naratoare din romanul Hertei Müller se agață de lucruri ca să evite blocarea în gândurile obsesive, asociate cu *frica*: „Mai degrabă ar sta lucruri în cap, gata să fie apucate decât gândurile prin care scotocești fără să dai de capăt. Oameni pe care îi vrei sau de care vrei să scapi și lucruri pe care le-ai păstrat sau pierdut. (...) Pur și simplu lucruri clare care au nevoie în cap doar de locul în care să se afle. Suprafețe și colțuri pe care poți să ți le împarți pe

greutate și mărime și care pot fi deosebite fără probleme unele de celelalte. Iar în spațiile dintre ele mai rămâne loc pentru fericire.” (Ibidem: 106-107)

Dincolo de sentimentul de luare în posesie a unei lumi care-i alimentează, altminteri, alienarea[19] (prin presiunea exercitată, *repetitiv*, de deținătorii puterii) și, astfel, de recuperare a identității, investirea afectivă în lucruri (al cărei rezumat simbolic e „bluza care încă mai crește”, purtată *întotdeauna* la interogatorii[20]) permite însuflețirea unui spațiu populat de fantoșe și bântuit de spectrele trecutului. Situat, deci, sub semnul morții: „Am văzut morțile slabe și morțile grase cu păr lung și cu cărare, cu păr împletit sau cu chelie căutându-mi data morții prin oraș. (...) Fiecare dintre trecători ajuta moartea în modul cel mai diferit să-mi găsească data.” (Ibidem: 155)

Proiectat ficțional, exercițiul terapeutic-compensator este transferat – prin mijlocirea perspectivei – cititorului chemat să empatizeze cu personajul feminin fără nume a cărui experiență într-un oraș fără nume din România totalitară capătă valoare de arhetip. Îl ajută și glisajele de la persoana I (strategie de autenticitate) la persoana a II-a, care „dramatizează”, pe de altă parte, sentimentul alienării, al *dedublării*: „Știu, trebuie să faci pași mari, să pășești și să respiri în același timp. Să nu te uiți la pantofi și nici la un punct în aer, ca să nu amețești. Trebuie să privești ca atunci când mergi normal, ajungi așa aproape la fel de rapid ca și cum ai alerga, dar nu te epuizezi.” (Ibidem: 224) Și încă: „Ce nu m-am așteptat însă a fost *să mă simt pe mine plecând de lângă mine*. Rochia arăta *ca și când ar fi trebuit să mă despart rapid de mine*. Am simțit amar în gură, nu mi-a venit nimic în cap ce să-mi spun în scurtul timp pe care îl mai aveam. *Nu voiam să dau înapoi în fața dispariției mele* și am spus: – De ce tocmai acum, fără picioarele mele oricum n-ajungi departe.”

(Ibidem: 44, s. n.)

Secvența citată ilustrează, credem, amenințarea unei forme de alienare care amintește – dacă nu cumva chiar rezumă simbolic – „deposedarea" de sine, „uitarea-evadare" analizate de Paul Ricœur la nivelul memoriei sociale specifice contextelor totalitare și, în egală măsură, „sindromul ignoranței sistematice", definit de Jacques Borel, pe urmele lui Joseph Capgras, ca „o convingere delirantă" rezultat al unei „tulburări de recunoaștere în virtutea căreia alienatul refuză să admită veracitatea unui fapt". În termenii lui Borel, „J. Capgras a décrit sous le nom d'illusion des sosies, une forme particulière de méconnaissance qui représente selon sa propre expression, une agnosie d'identification. Le malade nie l'identité de tel personnage qu'il ne reconnaît pas, et auquel on a, croit-il, substitué un sosie."[21]

Eroina din *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi* se autopercepe, adesea, ca pe altcineva care îi „locuiește biografia", vorba „huliganului" lui Norman Manea: „(...) eu țineam turta cu mac în fața gurii ca și cum aș fi hrănit o bolnavă. (...) Eram totuși sănătoasă, iar turta era mâncată de o bolândă care credea că trebuie să mânânce pentru a rămâne în viață." (Ibidem: 155) Anunțat de titlu, sentimentul pierderii de sine, asociat fantasmelor morții care transgresează barierele onirice (coșmarul este o altă ipostază simbolică a *bântuirii*) și se revarsă în cotidian asemeni nălucirilor nebunelor cu acte în regulă (Vera – soția bătrânului cizmar, doamna Micu – nevasta vecinului turnător, și, desigur, bunica Anastasia, deportata pe Bărăgan, moartă în infernul încins-înghețat) este măsura *lumii pe dos* în care eroina-naratoare experimentează supraviețuirea prin transfigurarea lucrurilor: „Trebuia să fiu atentă pe stradă *să nu mă pierd de mine*, cum se pierde respirația iarna, sau când căscam să nu mă înghit pe mine însămi. (...) Începusem să mă simt trasă de ceva mai ușor și să găsesc și o plăcere în asta cu cât amorțeam și mai mult pe dinăuntru. Pe de altă parte îmi era teamă că fantasmele astea ar putea deveni și mai frumoase, și că nu voi mișca niciun deget împotriva lor și pentru întoarcere. În a treia zi, drumul de întoarcere de la Albu m-a dus prin parc. M-am întins cu fața în jos în iarbă și nu am simțit nimic. *Mi-ar fi fost atât de indiferent de drag să fi fost moartă sub ea și mi-ar fi fost al dracului de drag să trăiesc*." (Ibidem: 139-140, s. n.)

Această suspendare între viață și moarte, care nu e nici viață nici moarte, străbate textul la nivelul obsesiilor tematice, al scriiturii fragmentare, al tăcerilor, al golurilor pe care cititorul este chemat să le umple. O regăsim inclusiv în arhitectura narativă care juxtapune decupajele din „astăzi" istoriilor retrospective datorate, în principal, memoriei morților (episoade din viața „de familie" în copilărie, frânturi din istorisirile bunicului deportat pe Bărăgan, povestea primei căsnicii și a fostului socru – „comunistul de parfum" și, desigur, istoria despre oameni și câini a cărei protagonistă a fost „proasta de deșteapta de Lilli" etc.).

Li se adaugă *flash*-urile din trecutul foarte apropiat, din istoria de zi cu zi a căsniciei cu Paul, spațiul-timp din care memoria naratoarei reușește, uneori, să extragă un maximum de viață dintr-o grămadă de moarte (căci același spațiu-timp e confiscat, periodic, de interogatorii): „Să poți dansa de râs, să se rupă lesa scurtă de care eram legați întruna amândoi. Faptul că un cântec despre moarte ne putea încălzi tâmplele pe dinăuntru trebuie să fi fost fericire. Până când ni s-a făcut rușine unul de celălalt, până când lesa a devenit mai scurtă decât nasul, până atunci a fost fericire." (Ibidem: 103)

Dansul „nebunesc" pe melodia Mariei Tănase (*Lume, lume*) este, alături de desenatul cu degetul în aer (o metaforă pentru ficționalizarea antrenând o cosmogeneză: re-*facerea* și trans-*figurarea* lumii, începând cu cea interioară), un exercițiu anticipator al marii eliberări care se produce prin scris. Acesta din urmă îi permite autoarei să suspende, la rându-i, moartea.

În loc de concluzii

După unul dintre interogatoriile la Securitate, protagonista fără nume a romanului găsește în poșetă un pachețel ciudat care „sigur nu-i aparținea": „Ce am văzut nu era o țigară, nici o bucată dintr-o creangă, nici pătrunjel, nici o gheară de pasăre, era un deget cu o unghie albastru-închis. (...) Albu nu pomenește niciodată acel deget. Nici eu. Această *uitare transparentă* și care stă la pândă în ziua următoare la zece fix." (Ibidem: 154, 155-156, s. n.) Unei singure persoane îi povestește istoria degetului: lui Lilli. Prietena seducătoare care avea să moară împușcată în cursul unei tentative de trecere frauduloasă a graniței și care, moartă, avea să fie sfâșiată de câinii grănicerilor până la transformarea într-„un întreg pat de maci" (Ibidem: 66) are o reacție tipică pentru lumea alienată în care încearcă să „existe"[22] eroina Hertei Müller. Răspunsul ei, în fapt, o întrebare – „Ești sigură că era un deget de om?" (Ibidem: 157) – este ilustrativ pentru patologia identitară asociată celei memoriale pe care Ricœur o așează sub semnul „voinței-de-a-nu-ști" și care amintește de „forcluderea"[23] teoretizată de Jacques Lacan (termen substituit sintagmei „ignoranță sistematică" utilizate de J. Borel și de J. Capgras): asemeni morților vii care deambulează pe străzile orașului fără nume, frumoasa Lilli neagă (pseudo) terapeutic răul. Îl aruncă în derizoriu. Încearcă să-l îngroape. „Nu vrea să știe" de el. „Proasta de deșteapta de Lilli" moare la scurt timp după aceea. Istoria „cu I mare" (de la „Ideologie") – cea pusă între paranteze de naratoarea suferindă de exces de luciditate – nu s-ar fi sinchisit de ochii ca niște porumbe întunecate, nici

de iubirile vinovate (și, totuși, iubiri) și, în niciun caz, de „pat[ul] de maci" îngropat într-un sicriu de plumb închis într-un altul din lemn. O „ignoranță sistematică" transformată în pedagogie colectivă. Noroc cu „norocul sucit" al femeii fără nume, care o poartă pe Lilli în sine. Și care – „desenând" poetic o lume deposedată de propria memorie – o restituie „deposedaților" de ieri și de *astăzi*.

Note:

1. Toate citatele sunt extrase din Herta Müller, *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*, trad.: Corina Bernic, București, Humanitas Fiction, 2014. Pentru evitarea acumulării excesive de note, am optat, în cazul romanului analizat, pentru citarea „în text".

2. Termenul îi aparține Lubei Jurgenson (*L'expérience concentrationnaire est-elle indicible?*, Préface de Jacques Catteau, Paris, Éditions du Rocher, 2003). Cf. Alina Crihană (Iorga), *Survivre et écrire : à propos du roman « allo-autobiographique » de Herta Müller* – La bascule du souffle, în *Orbis Litterarum: International Review of Literary Studies*, vol. 69, issue 4, august 2014, Oxford & Copenhagen, Munksgaard Blackwell, Edited by: Lars Ole Sauerberg, Morten Nøjgaard, Christian Benne & Svend Erik Larsen, pp. 313-337.

3. Împrumutăm termenii lui Nicolae Manolescu din analiza dedicată prozei scurte a Hortensiei Papadat-Bengescu (v. cap. *Trei femei*, în *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București, Editura 100+1 Gramar, 1999, pp. 297-342).

4. În termenii lui Thomas Cooper, „the collages can be read as expressions of Müller's resistance to any unifying total vision, including national communism and ethnic nationalism". (*Herta Müller: Between Myths of Belonging*, in J. Neubauer & B. Z. Török (Eds.), *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium* (pp. 475-496), Berlin, Walter de Gruyter, 2009, p. 491.)

5. Este una dintre metaforele speculare redundante în scriitura Hertei Müller: să ne reamintim caietele dictando ale lui Leo Auberg (*Leagănul respirației*) și caietul Lolei (*Animalul inimii*).

6. Am preluat ideea lui Paul Ricœur care consideră că memoria e o „matrice a istoriei, în măsura în care rămâne păstrătoarea raportului problematicii raportului reprezentativ dintre prezent și trecut". (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000, p. 106, trad. n.)

7. *Ibidem*, p. 183.

8. Cf. Paul Ricœur, *De la hermeneutica textelor la hermeneutica acțiunii*, în *Eseuri de hermeneutică*, București, Humanitas, 1995, pp. 111-180.

9. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, *op. cit.*, p. 580, s. n.

10. *Ibidem*, p. 109; cf. Henry Rousso, *Le Syndrome de Vichy, de 1944 à nos jours*, Paris, Seuil, 1990 [1987]; *Vichy. Un passé qui ne passe pas*, Paris, Fayard, 1994; *La Hantise du passé*, Paris, Textuel, 1998.

11. Lothar Schröder, „Entretien avec Herta Müller, Prix Nobel de Littérature, 2009", în *La Revue de Ressources*, 9 octombrie 2009, disponibil la adresa web: http://www.larevuedesressources.org/entretien-avec-herta-muller-prix-nobel-de-litterature-2009,1351.html (trad. n.).

12. Paul Connerton, *How societies remember*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996 [1989], p. 14.

13. Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, *op. cit.*, p. 107.

14. *Ibidem*, p. 91. Cf. Hans Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen, 1960, 1973, pp. 289 *sq.*, 356, 375.

15. Geoffrey Hartman, „Depunerea de mărturie și narativul despre patos" (pp. 59-98), în Geoffrey Hartman & Aleida Assmann, *Viitorul amintirii și Holocaustul*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014, p. 86; cf. Shoshana Felman & Dori Laub, *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, New York & London, Routledge, 1992, p. 108.

16. Sintagma îi aparține lui Tzvetan Todorov (*Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, București, Humanitas, 1996, p. 125).

17. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, *op. cit.*, p. 103.

18. Ochiul *viu* al eroinei-naratoare care reconstruiește imaginar lumea desenând-o este opus simbolic ochilor de sticlă din farmacie – o metaforă specular pentru percepția care nu depășește „coaja mortului" (Müller, 2014: 41): a maiorului de Securitate Albu, a instrumentelor care servesc instituția (Nelu, domnul Micu, tatăl vitreg al lui Lilli), dar și, deopotrivă, a supușilor totalitari care se fac că nu văd: „Acum *în această seară roșie din oraș este recomandată orbirea*, existau ochi de sticlă pentru fiecare." (Herta Müller, *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*, *op. cit.*, p. 130, s. n.)

19. A se vedea obsesia tematică a *oglinzii* care-i restituie eroinei imaginea *alteia-decât-ea-însăși*, ca, de pildă, în următorul pasaj: „Lumina din baie a aruncat o față în oglindă." (*Ibidem*, p. 19)

20. Semnificativ, „[b]luza este o moștenire de la Lilli (...)". La fel de semnificativ, la întoarcerea acasă, după interogatorii, bluza verde a lui Lilli este înlocuită cu bluza gri de la Paul, numită „bluza care încă mai așteaptă" (*Ibidem*, p. 20, 24).

21. *Les méconnaissances systématiques chez l'aliéné.*

La méconnaissance de la mort, Paris, Librairie Louis Arnette, 1931, pp. 11-13, apud Nicolas Dissez, *Histoire d'un concept psychiatrique tombé dans l'oubli : la méconnaissance systématique, ou Lacan sur la trace de la forclusion du symbolique*, in *La revue lacanienne*, nr. 5 / 2009 (3), pp. 188-200, articol disponibil la adresa web: https://www.cairn.info/revue-la-revue-lacanienne-2009-3-page-188.htm; cf. Jacques Lacan, *Les structures freudiennes des psychoses*, Leçon du 15 février 1956, publication de l'A.L.I., p. 275; cf. Alina Crihană (Iorga), *Les illusions culturelles du (post)communisme roumain : histoire, mémoire et fictions identitaires / Cultural illusions of Romanian (post)communism: history, memoirs and identity fictions*, în *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte / Cahiers d'histoire des littératures romanes*, an 36, nr. 3-4 / 2012, Universitätsverlag Winter Heidelberg, edited by Henning Krauss, in Verbindung mit Bernard Bray, Michel Delon, Ulrich Mölk, François Moureau, Hansjörg Neuschäfer, Fritz Nies, Dietmar Rieger und Nelly Wolf, pp. 417-448.

22. „Merg să probez haine ca să pot deveni atât de frumoasă, *încât să exist*.", mărturisește naratoarea după episodul probării rochiei care o face să experimenteze sentimentul despărțirii de sine. (Herta Müller, *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*, *op. cit.*, p. 45, s. n.)

23. „Lacan définit en effet la méconnaissance systématique comme la forclusion par le fait de « n'en rien vouloir savoir, même au sens du refoulement », c'est-à-dire au sens où le refoulement, lui, constitue bien un savoir." (Nicolas Dissez, *art. cit.*, p. 195)

Bibliografie selectivă

Corpus

Müller, Herta, *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi* [*The Appointment*], trad.: Corina Bernic, București, Humanitas Fiction, 2014.

Studii

Borel, Jacques, *Les méconnaissances systématiques chez l'aliéné. La méconnaissance de la mort* [*The systematic Misidentifications. The Misidentification of the Death*], Paris, Librairie Louis Arnette, 1931.

Connerton, Paul, *How societies remember*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996 [1989].

Cooper, Thomas, *Herta Müller: Between Myths of Belonging*, în *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, coordonatori: J. Neubauer & B. Z. Török, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, pp. 475-496.

Felman, Shoshana & Dori Laub, *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, New York & London, Routledge, 1992.

Hartman, Geoffrey & Aleida Assmann, *Viitorul amintirii și Holocaustul* [*The Future of the Memory and the Holocaust*], Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014.

Mucchielli, Alex, *L'identité* [*The Identity*] (4e édition), Paris, PUF, 1999.

Ricœur, Paul, *Eseuri de hermeneutică* [*Essays in Hermeneutics*], București, Humanitas, 1995.

Ricœur, Paul, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* [*Memory, History, Oblivion*], Paris, Seuil, 2000.

Ricœur, Paul, *Soi-même comme un autre* [*Oneself as Another*], Paris, Seuil, 1990.

Rousso, Henry, *La Hantise du passé* [*The Haunting Past: History, Memory, and Justice in Contemporary France*], Paris, Textuel, 1998.

Todorov, Tzvetan, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX* [*Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*], București, Humanitas, 1996.

Todorov, Tzvetan, *Les abus de la mémoire* (2e édition) [*The Abuses of Memory*], Paris, Arléa, 2004.

Sitografie:

Dissez, Nicolas, *Histoire d'un concept psychiatrique tombé dans l'oubli: la méconnaissance systématique, ou Lacan sur la trace de la forclusion du symbolique* [*History of a forgotten psychiatric Concept: the delusional misidentification Syndrome, or Lacan on the symbolic Foreclosure*], în *La revue lacanienne*, 5 / 2009 (3), pp. 188-200, articol disponibil la adresa web: https://www.cairn.info/revue-la-revue-lacanienne-2009-3-page-188.htm.

Michel, Johann, *Peut-on parler d'une politique de l'oubli?*, în *Atelier international des usages publics du passé*, 2011, articol disponibil la adresa web: http://centrealbertobenveniste.org/formail-cab/uploads/Michel.pdf.

Schröder, Lothar, *Entretien avec Herta Müller, Prix Nobel de Littérature, 2009* [*Interview with Herta Müller, Nobel Prize for Literature, 2009*], în *La Revue de Ressources*, 9 octombrie 2009, disponibil la adresa web: http://www.larevuedesressources.org/entretien-avec-herta-muller-prix-nobel-de-litterature-2009,1351.html.